

Jegyzetek a detektívregényről II.*

G. Czimmer Anna

AZ „ÚJ HULLAM”

A detektívregény, vagy helyesebben bűnügyi regény, folytonos fejlődésben van. Fejlődésének hullámhegyei a világ-háborúkat követik. Most, második fel-
lendülése korszakában lökést adott neki az az „új hullám”, amely a filmművészet és a szépirodalom terén is jelentkezett. A bűnügyi regényírás nagymestereinek az újszerűség kedvéért el kellett hagyniuk a jól kitaposott utakat, a kriminalisztika tarka, de egysíkú vadászmezőit, és meg kellett tanulniuk az „életfolyamat” teljes sodrásában, teljes zajlásában ábrázolni. Ehhez jóval nagyobb felkészültség kell, mint amilyen a múltban kellett. Egy jó mai bűnügyi regény és az igazi szépirodalmi regény között a határvonal annyira elmosódott, hogy gyakran nem is lehet biztonsággal megvonni. A bűnügyi regényt az erős dinamika jellemzi. A mesészővés céltudatos bonyolítása meglepő fordulatokkal az izgalmasság tetőpontja felé, majd a rejtély megoldásával, a tényállás, de nem mindig az igazság kiderítésével nyugvópontra jut, és így éri el az olvasó kielégítését. Egy szépirodalmi regényt szabad úgy megírni, hogy az olvasó a közepénél földhözvágja; a bűnügyi re-

gényt nem. Nem engedik a műfaj törvényei. A cselekmény az elsőrendű fontosságú, és ehhez képest háttérbe szorulnak a szereplők, illetve a „hősök” jellemrajzai. A bűnöző vagy a tettes, valamint az áldozat sem medítál sokat, hanem villámgyorsan reagál az adott helyzetben. Lélekjelenlét, ösztönös cselekvés vagy trükk és ötlet helyettesíti a megfontolt elhatározást. Ezért a tet-
tek rugójának analízise többnyire el-
sikkad.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy vannak olyan bűnügyi regények is, amelyekben a jellemrajz nem felületes, nem elhanyagolt, hanem teljes pszichológiai elmélyedéssel van kidolgozva. Ezekben nem maga a bűntény a regény tárgya, hanem a főhős emberi egyénisége. Ezek közé tartozik pl. Patricia Higgsmith *Mély vizek* című regénye. Hőse egy kétlaki kispolgár, aki egy amerikai kisváros erkölcsi normáinak megfelelő, feddhetetlen életet él, de csak látszatra. Valóságban pedig az ún. „tökéletes bűntények” sorozatát követi el. Felesége szeretőt teszi el láb alól, mintegy megszállott, végtelen szerelemből. Lélekrajza oly bonyolult, hogy végeredményben nem is lehet megmondani, ki ő. Egy abszurd lény, felfoghatatlan ember. Hasonlókép-

pen Graham Greene *Merényletében* a bűntény egészen banális és másodrendű dolog, míg a szerencsétlen nyúlajkú bér-gyilkos emberi sorsának szövődése üldözőinek emberi sorsával és sorsának elkerülhetetlen beteljesedése tölti ki a könyv tartalmát és teszi színvonalassá.

A bűntény, a rejtély mindenhová beforakodik. Már nemcsak mint a régi klasszikus detektívregényekben, a világvárosok külvárosainak sikátoraiiba, alvilágába, éjjeli mulatóiba, hanem egzotikus törpeállamok és óceáni szigetek idillikusnak hitt világába, a tudományos kutatóintézetekbe, nagyüzemekbe, katolikus kolostorba, izráeli kibucba is. Mindezek a különös környezetek fokozzák az érdekességet, a bűnügyet a kalanddal ötvözik, és olyan olvasói élményt nyújtának, amely nem hasonlítható össze más-sal. A témakörök kiszélesedtek az ipari, politikai és divatkémkedések, a tudományos felfedezések, az illegális szabadságmozgalmak területére. De egyetlen témakör sem múlja felül a rejtélyes erőszakos halál iránti olthatatlan érdeklődést. Ez nem változott egy félszázad óta, mert ez ősi és örök emberi tulajdonság.

Újabbban helyet kapnak a faji motívumok is a bűnügyi regényben: a rasszizmus. Pl. a detektívregény 1959. évi nagydíjának nyertes műve, Chester Himes *Almakirálynőjében*. Maga a história egészen banális; az áldozatok feketék, a gyilkos fehér (még hozzá a nyomozógárda tagja), a motiváció homályos, még csak fajgyűlöletet sem lehet állítani. Ami magyszerűvé és magasabbrendűvé teszi, az a szociális környezetrajz, mely lebilincselően mutatja be New York-Harlem feketébőrű kisembereinek mindennapi életét a maga sajátos színeivel, ízeivel és szagaival. A jó bűnügyi regény tehát több, mint kriminalisztikai kazuisztika; valóságos társadalomrajzi és lélektani tanulmány, néprajzi elemekkel tarkítva.

A műfaj fejlődése során azonban legújabbban visszaütés is van az ócska detektívregényekhez, amelyeknek kapitisz problémája egyszerűen az volt: ki a gyilkos? A kiadók ugyanis nem feledkeznek meg arról, hogy az olvasóközönségnek van egy kisebb igényű, primitívebb rétege is, akik az ilyenfajta olvasmányt szeretik.

A műfaj dekadenciájának jelei egyes kisebb írók manierizmusában nyilvánulnak meg.

Érdekes-e az emberölés? Erre a kérdésre a tapasztalati tények alapján, kétségtelemül igennel kell felelnünk. Még a természetes halálnak is van valami misztériuma, különösen, ha hirtelen halálról van szó. Megdöbben, hogy milyen csekélység az ember élete, és fel-foghatatlan annak hirtelen kialakása. Még inkább megrázó és egyúttal kíváncsiságot keltő az erőszakos, nem természetes halálnak a képzete. Láthatjuk ezt pl. utcai közlekedési szerencsétlenségeknél, motoros járművek versenyein előforduló halálos baleseteknél. Pillanatok alatt embergyűrű veszi körül a halálos áldozatot. Mindenki látni akarja. És amikor már elszállították a holttestet, azután is még órák hosszat áll a tömeg a színhelyen, nézi, nézi, maga se tudja, mit; egy beszáradt vérfoltot, lábnyomokat: itt volt, így volt. Pedig ez még nem bűntény, csak véletlen baleset, szerencsétlenség. Innen van az átmenet a bűntényhez, annak a kérdésnek felvetésével: hátha nem véletlen? És ezzel egyidejűleg felszökik az érdeklődés. Látjuk a tömeghisztéria jelenségeit nagy bűnperek tárgyalásain is. Szinte azt kell hinnünk, hogy az embernek alapvető sajtásága a „borzalom-szükséglet” is, a titok-szükségleten kívül. Ezt a kettőt együttesen elégíti ki a detektívregény a rejtélyes és erőszakos halál tizezer-féle változatának feltalálásával. Ez nyújtja az olvasói élményt.

A „könyvbarát” bemege a könyvesboltba, kiválaszt néhány jól reklámozott vagy díjnyertes újdonságot, hozzátesz esetleg valami régi klasszikust, aztán csak mintegy mellékesen válogat a puhafedelű zsebkönyv-formájú detektívregények, kalandregények és szerelmes kisregények közt, melyek tetszetős szériákban kínálják magukat. Felkelti a kíváncsiságot már a megragadó cím is, amely az olvasósan izgalmas képzettársításokat indít el. Pl. *Mivel játszanak a hóhér gyermekei?*, *A gyilkos a kolostorban van*, *Hideg verejték*, *Jószerecsét*, *Fatima*. Ezekből is tesz a könyvescsomagba. Otthon a szépkötésű klasszikust beteszi a könyvszekrénybe azzal a jóhiszemű elhatározással, hogy majd egyszer, ha ideje lesz, előveszi; az újdonságba belelapoz, hogy este, ha a társaságban szóba kerül, belekapcsolódhassék; a detektívregényt pedig szépen leteszi az ágy fejéhez, és napi programja befejeztével, amikor ágyba bújik, ol-

vassa, míg le nem ragad a szeme. Reggel pedig zsebre teszi, és munkában menet a villamoson vagy a helyi érdekű úton olvas. A detektívregény tipikus úti olvasmány; párja a szerelmes kisregénynek, mely leginkább a nők útítára. Századunk egyik nagy tanúságtevője Saint-Exupéry, a pilóta-író, repülés közben mindig detektívregényt olvasott. Hogy mennyire belibincselte, mutatja a következő eset: egy alkalommal Dakarból ebédmeghívásra repült egyik szomszédos észak-afrikai repülőállomás főnökéhez, és leszállás előtt 4—5 kört írt le a levegőben a tér körül. Amikor ennek okát kérdezték, nevetve felelte: „Hátravolt még néhány oldal a detektívregényemből, be akartam fejezni”.

Az izgalmas, borzalmas és rejtélyes történetek iránti érdeklődés ma erősebb, mint valaha, és egyre fokozódik. Részjelensége ez hajszolt és rohanó korban egyik jellemző tünetcsoportjának, az emocionálizmusnak. A „pihenés” és a „szórakozás” túlnyomórészt újabb izgalmak keresésében, élményhajhászásból áll. Ezt szolgálja a mozi, a televízió, a sportmérkőzések, a szerencsejátékok. A nyomtatás eszközeivel a kalandregények, képregények és bűnügyi regények. Ez is egyik eszköze a kikapcsolódásnak, a kínzó egyéni problémák elől való menekülésnek, illetve kiszabadulásnak. A bűnügyi regény olvasója fejest ugrik egy más problémakörbe, mely feledteti az övét, és vezetteti magát az író varázspalcájával nyitott ösvényen egy ismeretlen titokzatos rengetegben. A figyelem elterelése önmagáról egyes olvasótípusra nézve megnyugtató — ez temperamentum kérdése —, és ebben a tekintetben a kábítószerek hatásához hasonló. Enyhébb esetekben a keresztregtény is megteszi ezt a szolgálatot, csakhogy hatása jóval rövidebb ideig tart. A bűnügyi regény olvasója valószínűleg „beszállhat a játékba”, önállóan is keresheti a rejtély megoldását akkor, hogyha már bizonyos adatok birtokában van a regény megfelelő stádiumában. Megismerkedik a nyomozás legmodernebb eszközeivel, a laboratóriumi vizsgálatok, a „hazugságmérő gép”, az „igazmondó pirulák” stb. alkalmazásával. Pl. Georges Simenon híres Maigret felügyelője, Sherlock Holmes modern utódja, elképesztő következtetéseket von le egyes laboratóriumi vizsgálatokból. A *Fej nélküli holtest* Szajnából kihalászott, összedarabolt hullarészeinek vizsgálata során a kézkörmök

alatti kaparékban peccátviasz nyomokat, a lábkörmök alatt pedig salétromot mutatnak ki a vegyészek. Maigret ebből megfejtji, hogy az áldozat vendéglátóipari dolgozó volt, aki borospalackokat hordott fel a pincéből. Csak egyről fellelkezett meg a „zseniális” Maigret, illetve alkotója, Simenon, a detektívregényírás „nagyágyúja”, hogy a ti. a több napig vízben ázó hulla körmei alatt egyáltalán nem lehet salétromot kimutatni, mivel a vízben jól oldódik. De hát az olvasónak nem lehet mindenről szakísmerte, és egy Simenonnál elcsúszik egy ilyen kis melléfogás. Maigret szimatja csalhatatlan, az áldozat csakugyan bizstrótulajdonos volt.

Mindezeknél is érdekesebb, és valóban nagy olvasói élményt nyújt az emberileg megkapó örök harc az igazság felderítéséért, amely harcban különböző világszemléletű, erkölcsiségű és vérmérsékletű emberek — de minden esetben mégiscsak gyarló és véges tudású emberek — állnak egymással szemben avagy karöltve, a nyomozók, a bírák, a védőügyvéd és az esküdtszék tagjainak személyében. Az olvasó nem maradhat részvétel. Az írói mesterségbeli fogás nem egyszer a rokonszenvesen beállított alakok között rejtegeti a bűntett elkövetőjét, hogy annál nagyobb meglepetés erejével hasson a leleplezése. Máskor pedig a leleplezett bűnöst, kit az igazságszolgáltatás a büntetőtörvénykönyv paragrafusai alapján elítél, az olvasó lelkiismeretének ítélőszéke nem marasztalja el a bűnösségben. Ez a kérdés ma már nem olyan egyszerű, mint a régi históriákban, ahol valaki vagy bűnös, vagy ártatlan. Ebben a mai abszurd életben — gondoljunk csak a hidegháborúra és a felszabadító mozgalmakra — minden erkölcsi fogalomnak kétfős jegye van: az egyik az uralmon levő hatalom minősítő jelzése, a másik, ettől függetlenül, az emberi öntudatba és tudatalattiba bevéssett eszményi jelzés a jó és rossz, az erkölcsös és erkölcstelen, a hűség és árulás, a becsület és becsstelenség fogalmainak megjelölésére. Mindezek a fogalmak szerepelnek a tett elkövetésének motivációi között, és joggal kérdezhetjük Camus hitehagyott misszionáriusának szavaival: Hol itt a bűn és hol az erény? Pl. Paul Kenny *Riadókészültség* című kémregényében az amerikai úrrakéták optikai berendezéseinek kiképzéséről van szó. A nemzetközi kémhálózat központja egy öreg svéd nyugdíjas egyetemi tanár, aki

erkölcsi felfogásának parancsszavára a kezében összefutó szálak dokumentumait átadja a szovjet megbízottaknak. A végső leszámolásnál mint áruló életével lakol, holott valóságban a tudományos kutatás monopolizálásában fellélemelkedett, anyagilag érdektelen idealista humanista, aki a világűr-repülést az egyetemes emberi haladás közös ügyének tekinti. Egy másik példa a bűntett és a tettes közötti lélektani ütközőpont megvilágítására Donald Dawnes *Hóhérré, teljesítsd kötelességedet* című műve. Hőse egy bombázórepülő, aki csőstől szórta a halált az ellenségre — igazi hős katona volt — majd leszerelés után otthon az ellenállási mozgalom illegális szervezetének tagjaként azt a feladatot kapja, hogy ölje meg a mozgalom egyik megbízhatatlan tagját, akit besúgónak tartanak. Mikor szembekerül kiszemelt áldozatával, megtorpan, nem tudja megölni, nem teljesíti a rárótt kötelességet, inkább vállalja a gyávaság bélyegét.

AZ ÜZLET

A detektívregény karrierje nem utolsósorban a jól megszervezett kiadói tevékenység és terjesztés eredménye. A könyvkiadók, felismerve a szinte kockázat nélküli jó üzleti kilátásokat, nem sajnálják a befektetést. A nagy kiadó cégek külön osztályt tartanak fenn, rendszerint egy jó nevű író vezetésével, lektorgárdával. Busás honoráriumokat fizetnek a már beérkezett „márkás” íróknak, lekötik őket a sorozat-kiadványok állandó szállítóivá. Az írógárda pedig „szállítja az árut” a megrendelő feltételeihez alkalmazkodva, mert neki is jó üzlet. Nem kell megtagadnia önmagát, mert detektívregényt csak az író, akinek tehetsége van hozzá. A szeriák standard minőségére éppúgy ügyelnek, mint a márkás csokoládéokra és sajtókra. Így a közönség sem vesz zsákba macskát, a fémjelzés garantálja a minőséget. Persze, azért kerül néha konkoly is a tiszta búza közé. A könyveket tetszős külsővel, vonzó avagy borzalomkeltő fedőlappal, ha nem is mindig jó papíron, de jól olvasható, tiszta nyomással hozzák forgalomba. A detektívregény egyre nagyobb teret hódít a kölcsönkönyvtárakban és a vándorkönyvtárakban, különösen nyaralóhelyeken. Az otthoni könyvpolcon is megállják a helyüket, nem kell szégyenkezni miattuk, mert a

mai kiadványok már messze felülmúlják a régi, újságpapírosra nyomott füzetes regényeket. Csinosan sorakoznak egymás mellé, és nem válnak egy-kettőre salátává az olvasó kezében. A kiadók megtalálták a népszerűsítés kellékeit, és ezen érdemes elgondolkozni más, kevésbé népszerű műfajokkal való viszonylatban.

IGY ÍRNAK ŐK...

A bűnügyi regények íróinak módszerei különfélék és igen érdekesek. A párizsi televízió előtt nyilatkoztak műhelytitkaikról. Ezek érdekes dokumentumok a detektívregények íróinak emberi arculatáról is.

Georges Simenon periódusokban dolgozik. Kezdő író korában (tizenhat éves korában kezdett írni „népszerű törtétiákat”) évente tizenhat-húsz detektívregényt megírt, most csak ötöt-hatöt ír évente. Két hónapnál tovább nem bírja ki írás nélkül. Amint érik benne a téma, egyre idegesebb lesz, mint a macska vihar előtt. Egy napon aztán hozzáfog. Szigorú ökonómiával dolgozik. Minden nap reggel fél héttől fél tizig írógépnél ül, és ezalatt megír húsz gépelt oldalt, ami megfelel harminc nyomtatott oldalnak, s ez éppen egy fejezet. Így megy ez kilenc napon keresztül. Minden regényt kilenc napig ír, napi három órai teljes intenzitású munkával. Ha valami miatt meg kell szakítania az írási periódust, akkor azt sose folytatja, hanem az egészet, amit írt, összetépi, és nem tér vissza reá többé. Az írási periódus napjai többi részét — tehát délelőtt fél tíztől kezdve teljes kikapcsolódásban tölti, játszik a gyerekeivel, horgászni, vadászni megy, sétál stb. Életművész. A kilencnapos perióduson kívül eső időközökben pedig jár-kel különböző helyeken, ellátogat külföldi városokba is, és ilyenkor alakul ki benne újabb művének témája. Segédkönyvvül beszerzett a világ minden tájáról mintegy 150 *telefonkönyvet*, amelyekből a neveket és utcákat veszi. Mivel fiatal korában ő maga is rendőrtisztviselő volt, ismeri a mesterség minden csínját-bínját. Jelenleg ötvenhat éves. Svájcban telepedett le, hol két fejedelmiessen berendezett villájában felváltva tartózkodik. Sokáig élt Amerikában. Alaposságára jellemző, hogy amerikai tárgyu regényt csak hétvéi ott-tartózkodás után írt első ízben. Sime-

nont a francia akadémikusok igazi írónak tartják, ő maga azt mondja: „Az írás szüntelen gyakorlatás ahhoz, hogy majd egyszer író legyek”. Elismert filmkritikus is, a Cannes-i filmfesztiválok zsűritagja, és a brüsszeli is az volt.

Leo Malet hánytvetett ifjúságának élete „csupa véletlenek sorozatából” állott. Alkalmi munkákból élt, rengeteg élményt gyűjtött. Bűnügyi regényeit gondosan előkészíti, megszerkeszti, és feldolgozásukban sose szűnik meg költő lenni. Saját élményei alapján kezdte el, Sue egykori hasonló című művének hatása alatt, *Párizs új rejtelmek* című regénysorozatát, melynek minden kötete a város más és más kerületében játszódik le, annak a kerületnek minden jellemző vonásával. Most már a tizenötödik kerületnél (azaz kötetnél) tart, és még mindig teljesen új dolgokat mond. Először elgondolja nagyjában az új témát, aztán elmegy Párizsba a szóban forgó körzetébe „szimatolni”, megfigyeléseket gyűjteni, jegyezni. Sokat köszál a Szajna-parton, szóba elegyedik az ott lézengő munkanélküliekkel. Egy-egy ilyen kétes személyiséget (clochard, éhenkórász) felvisz a lakására, leülteti, cigarettával kínálja, és hagyja, hogy beszéljen, önmagától, kérdezés és irányítás nélkül. Ő maga leül az írógéphez, és hallgatja, nem szól közbe. Kivétel nélkül a saját életükről beszélnek. És ilyenkor mindig eljön egy pillanat, amikor érzi, hogy „meg lehet fogni a dolgot”. Írni kezd, egyáltalán nem gondolva arra, hogy amit ír, azt mikor és mire fogja fölhasználni. Ezeket a jegyzeteket akkor veszi elő aztán, amikor valamely elgondolt munkájában megakad, zsákutcába jut, és fordulatot kell adnia. Ezekből lesznek az elgondolt mű epizódjai is.

Érdekes Pierre Boileau és Thomas Narcejac társírói tevékenysége. Őket a bűnügyi regényírás „órasmestereinek” nevezik. Rendkívüli precizitással dolgoznak, állandóan ellenőrzik és kritizálják egymás dolgát. Minden értesülésnek, helyszíni adatnak pontosan utánanéznék, hogy térben és időben megegyezzenek. Egy mű sem kerül ki tizenkét hónapnál hamarabb a kezük alól. Együttműködésük alapja egyéniségük ellentétessége. Boileau egy párizsi éjjeli mulatóhely titkára, kereskedelmi főiskolai végzettséggel. Narcejac a filozófia professzora Nantesban. Tanulmánykötetet írt *A bűnügyi regény esztétikája* címmel. Hetenként felutazik Párizsba, és olyankor együtt dol-

goznak Boileau lakásán. Regényeik központi magva a titok és a titokzatosság. Az első impulzust a bűnügyi regények írására az első világháború idejében nagy szenzációt keltett Landru féle tömeges gyilkossági ügy adta. Az akkor kamaszkorát élő két íróban maradó nyomot hagyott ez a rendkívüli eset. Mindketten különállóan írtak, csak később társultak egymással. Csaknem mindegyik művüket filmre vették, Clouzot a rendezőjük.

Joe Paquet, *A gorilla*-sorozat apja, ötgyermekes családapa. Kissé ijedt nézésű, testes fiatalember. Felesége a titkárnői teendőket végzi, míg az öt gyerekkel a két nagymama bajlódik. Ennek a „jólmegszervezett családi életnek” köszönhető, hogy minden hat hétben „kijön” egy regénnyel. Fáradságot nem ismer. Mint mondta, őt az írásszünetek fárasztják. Az írógépet szakadatlanul kattog minden zajos családi idill közepette is. Regényeiben gyakran dolgoz fel motívumokat az ellenállási mozgalomból és a saját illegális életéből, ezért bizonyos fokig dokumentáris jellegűek, főként a kémkedési históriák. *A gorilla* sorozatban eddig harminc kötet jelent meg. Könyvei kedvenc olvasmányai Jean Cocteau-nak és André Malreaux-nak.

Pierre Véry Simononnal ellenkező utat tett meg. Simonon a detektívregényírással kezdte és fokozatosan igazi íróvá vált, Véry azonban több poézissel teli regényt írt, szürrealista stílusban. 1935-ban megnyerte a kalandregények díját, végül a detektívregényírásra tért át, mert a sikertől kedvet kapott rá. Eddig mintegy ötven személyt gyilkolt meg könyveiben. Több művét filmre vették, hősük többnyire Jean Gabin.

Elve az, hogy regényei minden hőseben visszaidézza a *gyermeket*. A gyermek csodás szemléletű. És a detektívregény *szórakoztató* formája a leghatalmasabb vehiculuma a csodás elemeknek. Részben saját gyermekkori élményeiből is merít. Szerinte a detektívregény nem nélkülözheti sem a humort, sem a csodát, és az egésznek *játéknak* kell lennie. Ez teszi kedvessé. A valószínűség egyáltalán nem fontos. Fontos, hogy emóciót keltsen.

Igy írnak a legnépszerűbb francia bűnügyi írók. Kár, hogy az angolszászoktól nem kaptunk hasonló jellegű írói önvallomásokat.

* Az első rész megjelent a *Híd* 1959. évi 1. számában.